

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-51>

**INSTALLATION AND DISMANTLING THE MONUMENT
OF CATHERINE II IN ODESA:
PUBLIC-ADMINISTRATIVE ASPECT**

**ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ДЕМОНТАЖ ПАМ'ЯТНИКА КАТЕРИНИ
II В ОДЕСІ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ**

Kartashov A. H.

*Postgraduate Student at the Department
of Stateknowledge, Law
and European Integration
Institute of public service and
management
Odesa Polytechnic National University
Odesa, Ukraine*

Карташов А. Г.

*аспірант кафедри державознавства,
права та європейської інтеграції
Інститут публічної служби та
управління
Національного університету
«Одеська політехніка»
м. Одеса, Україна*

Актуальність питання реалізації політики національної пам'яті зумовлена початком у 2014 році російсько-української війни, оскільки рф використовувала власну інтерпретацію історичних подій в обґрунтування своїх територіальних претензій, що викликало нагальну необхідність повного перегляду ролі політики національної пам'яті в безпековій системі України.

Яскравим прикладом впливу рф є встановлення 27.10.2007 р. в Одесі пам'ятника Катерині II, частково відтвореного за зразком аналогічного пам'ятника, який було відкрито адміністрацією Російської імперії 06.05.1900 р. [3].

Метою статті є висвітлення публічно-правових механізмів реалізації політики національної пам'яті на прикладі процесу встановлення та демонтажу пам'ятника Катерині II у місті Одеса, а також проблем, які виникли під час даного процесу та формування пропозицій для їх вирішення у публічно-управлінському аспекті.

Після відновлення незалежності України у 1991 році росія активно продовжувала розпочаті за часів СРСР асиміляторські процеси через нищення та розмиття конкретних структур національної пам'яті, зокрема, фальсифікуючи історичні дані про існування міст та поселень на території України до їх анексії чи окупації військами імперії. До прикладу в Одесі така політика була спрямована, серед іншого, на

підтримку історичного міфу про «заснування імператрицею Катериною II міста Одеси», який «прив'язував» Одесу до росії її версії історії.

Після 2004 року, коли внаслідок «Помаранчевої революції» росія суттєво втратила в Україні свій вплив, одним з елементів монументального маркування території став і пам'ятник Катерині II, яка відіграла вкрай негативну роль в історії України [1].

Поява самого пам'ятника в Одесі датується приблизно з вересня 1890-го, коли для закарбування у суспільній свідомості міфу про «100-річний ювілей Одеси», міська дума оголосила конкурс на пам'ятник імператриці. «Пам'ятник Імператриці Катерині II у м. Одеса» планували створити та встановити саме до 1894 року, проте процес затягнувся і до запланованої дати сторіччя встановити споруду так і не встигли, тому відкрили його у травні 1900 року на Катерининській площі [3].

Однак вже у роки Визвольних змагань, коли Одеса була під владою Української Народної Республіки, а потім більшовиків, пам'ятник накрили брезентом. Коли місто було під контролем військ Гетьманату скульптурну композицію знову відкрили для публіки [6, с. 78–86]. Вже 20.04.1917 р. за участі самих творців постаменту – Юрія Дмитренко та Бориса Едуардса відбулося засідання «Комісії з питань зняття пам'ятника Катерині II без пошкодження», у результаті якого комісія вирішила зняти фігуру імператриці по частинах та перевезти її у музей [7].

Від монументу на площі залишився лише постамент, на якому спочатку був бюст Адама Міцкевича, потім – статуя Карла Маркса. Однак після одного з буревіїв, ще у 1920-х роках статуя впала, а на її місці фактично впродовж понад десять років стояв порожній п'єдестал [3].

Вже 28.10.1965р., до 60-ї річниці повстання на панцернику «Потьомкін» площа дістала нову назву – Потьомкінська, а на місці колишнього монумента звели пам'ятник «Потьомкінцям – нащадки», який згідно Постанови Ради Міністрів Української РСР від 21.07.1965р. № 711 отримав статус республіканського, а потім рішеннями Одеського облвиконкому ради народних депутатів від 27.07.1971р. № 381 та від 27.12.1991р. № 580 був взятий під охорону держави, як пам'ятка культурної спадщини.

Після відновлення незалежності України проросійські налаштовані політики ініціювали відновлення пам'ятника: за таке рішення навіть проголосувала Одеська міська рада. Однак процес призупинив тодішній президент України [13, с. 36–37].

До цього питання місцева влада повернулася у 2004 році і у ЗМІ та офіційних рішеннях використовувалася не автентична назва «Катерині П», а назва, яка мала глибший підтекст – «Засновникам Одеси» [8] (наприклад у рішенні міської ради від 04.07.2007 р. за № 1401-V «Про комплексну реставрацію та благоустрій Катерининської площі м. Одеси з відтворенням її історичного вигляду» [17].

Для закладення монументу на підставі рішення міської ради № 97-V від 27.06.2006р. та Наказу Державної служби з питань національної культурної спадщини Міністерства культури і туризму України (далі по тексту – Державна служба) від 17.04.2007р. № 9 і Дозволу № 9/24 від 18.04.2007 р. цієї служби споруду «потьомкінців» перенесли на Митну площу [16]. Переважна частина фрагментів пам'ятника (насамперед, скульптури соратників Катерини II) – оригінали. А ось фігуру імператриці зробили цілком, адже збережену в Краєзнавчому музеї голову не змогли поєднати з новоствореною частиною решти фігури [3].

Тодішній Президент України Віктор Ющенко виступив проти встановлення пам'ятника, однак жодних публічно-правових рішень за цим прийнято не було, тому 27.10.2007 р. відбулася святкова церемонія відкриття пам'ятника, що практично відтворювала церемонію 1900 року, апелюючи до російських імперських історичних нарративів [3].

Водночас, згаданий вище Наказ Державної служби та виданий на його підставі дозвіл на переміщення пам'ятника «Потьомкінцям» – публічно-управлінські рішення, які по суті і давали можливість перенести один пам'ятник та встановити інший, було скасовано Рішенням Окружного адміністративного суду м. Києва від 20.05.2008 р. № 3/92 за позовом Асоціації козацьких товариств «Січ» [16].

На підставі цього рішення, 27.07.2017р. після десятирічних судових процесів свій вердикт винесли суди у справі № 2а-549/11: «Визнати нечинним рішення Одеської міської ради від 27.06.2006р. № 97-V та рішення Одеської міської ради від 04.07.2007р. № 1401-V в частині щодо відтворення пам'ятника «Засновникам Одеси» [17].

Напротивагу поширюваному міфу Постановою Верховної Ради України від 11.02.2015р. № 184-VIII відзначено ювілей – 600 років з часу першої писемної згадки про місто Одесу (1415) [18] (мається на увазі перша писемна згадка польського історика Яна Длугоша про порт Каззубуєіов (Кочубіїв), який знаходився на місці сучасної Одеси [2], а після формального завершення дії законодавства про декомунізацію Український інститут національної пам'яті розпочав

фахову наукову дискусію, щодо деконструкції імперської спадщини, у ході якої згадали і про пам'ятник Катерині II [9]. Однак за цим жодних публічно-управлінських рішень не приймалося, тому пам'ятник залишався у публічному просторі.

Тема демонтажу монументу піднялася знову після 24.02.2024 р. Громадянське суспільство задіяло наявні у той час публічно-управлінські механізми – 28.06.2022 р. на сайті Президента України з'явилися петиції щодо демонтажу пам'ятника, які набрали 25 тисяч необхідних для розгляду голосів [14–15], а вже 01.08.2022 р. Президент звернувся до Одеської міської ради з проханням розглянути пропозицію про знесення пам'ятника [14–15].

Однак, спочатку міські посадовці на чолі з мером Геннадієм Трухановим висловлювалися проти «знищення історії» й говорили про можливе «варварське знищення» споруди [17], проте потім, міська рада все ж таки розпочала електронне громадське обговорення, яке 20.10.2022р. закінчилось тим, що найбільшу кількість голосів – 3914, набрав варіант «демонтувати пам'ятник повністю» проти 2816 голосів, які проголосували за «збереження пам'ятника на своєму місці, доповнивши історичною інформацією щодо діяльності Катерини II» [109], а 29.12.2022 р. вночі пам'ятник було демонтовано та перенесено до Одеського художнього музею [18].

З викладеного виходить, що система публічного управління продемонструвала свою неефективність у протидії політико-правовим рішенням щодо встановлення пам'ятників на території територіальних громад, оскільки жодних важелів стримувань чи противаг рішенням місцевого самоврядування чинне на той час та актуальне законодавство не містить. Це призвело до можливості встановлення пам'ятника Катерині II на підставі незаконних рішень, скасувати які, окрім як у судовому порядку було неможливо.

Схожу прогалину містить і прийнятий вже під час повномасштабного вторгнення Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні та деколонізацію топонімії» № 3005-IX, який з однієї сторони покладає на голів обласних державних (військових) адміністрацій обов'язок щодо видання розпорядження про демонтаж пам'ятників, однак не передбачає жодних механізмів для його практичної реалізації самими адміністраціями у разі невиконання їх розпоряджень зі сторони органів місцевого самоврядування.

Жодних важелів впливу на органи місцевого самоврядування не має і Міністерство культури та стратегічних комунікацій, а так само

не зобов'язує муніципальну владу до фахової наукової чи громадської дискусії при вирішенні питання про встановлення пам'ятників і пам'ятних знаків, що вносить дисбаланс у процеси реалізації політики національної пам'яті на рівні громади та зумволяє необмежену політизацію цього процесу.

У зв'язку із цим, видається необхідним внести зміни до Закону № 3005-IX, шляхом доповнення прикінцевих та перехідних положень, встановивши головам обласних державних (військових) адміністрацій новий строк для прийняття розпоряджень про демонтаж (перенесення) з публічного простору пам'ятників та пам'ятних знаків та передбачити механізм їх практичної реалізації через виконавчі органи та структурні підрозділи, а також посилити спроможності Міністерства культури у питанні подальшого формування суспільного простору.

Література:

1. Артимишин П. «Прощавай, Катерино!. Історія скандального пам'ятника в Одесі» [Електронний ресурс]. *Мультимедійна онлайн-платформа про минуле та сучасне України «Локальна історія»*. URL: <https://bit.ly/4gouWF5>
2. Паламарчук Ю. Д., Мелекесцев К. І. Постколоніальна пам'ять і суперечки навколо імператриці Катерини II в Україні. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. В. Стуса*. 2023. Том 1, № 15. С. 57–62.
3. Długosz J. *Historiae Polonicae libri XII*. Lipsiae, 1711. P. 367. URL: <https://bit.ly/3ZJwqTn>
4. Протокол засідання комісії з питання зняття пам'ятника Єкатеріне II без пошкодження від 20 квітня 1917 року. Державний архів Одеської області, Ф. 3839, ОП 1, СПР 14, арк. 18.
5. Богданович О. В. *Жизнь архитектора Дмитренко (1858–1918)*. К 160-летию со дня рождения и 100-летию со дня смерти (2-е изд., перераб. и доп.). Одесса : Астропринт, 2018. 164 с.
6. Гончарук Г. І. Президент і Одеса (1994–2001). Видання перше. Одеса : Астропринт, 2001. 236 с.
7. НУ-НС: відкриття пам'ятника Катерині II – наруга над пам'яттю тисяч закатованих. Корреспондент.net. 25.10.2007. URL: <https://bit.ly/3BF3hk8>

8. Історики запропонували шляхи деконструкції імперської спадщини. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://bit.ly/3P7rp24>

9. Як має бути вирішена доля пам'ятника «Засновникам Одеси», розташованого на Катерининській площі у м. Одесі? URL: <https://citizen.omr.gov.ua/discussion/2022-14/>.

10. В Одесі замінити пам'ятник Катерині II на пам'ятник американському актору Біллі Геррінгтону. Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://bit.ly/3VLbXMP>

11. Постанова від 20.05.2008р. у справі № 3/92. / Окружний адміністративний суд міста Києва. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1874042>.

12. Постанова 03.04.2019р. у справі № 2а-549/11 / Верховний суд. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80930656>

13. Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році: Постанова від 14.05.2015р. № 184-VIII / Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-19#Text>

14. Putin è un folle ma ama Odessa. Sulla Crimea io dico che è meglio trattare. Corriere della sera. 28.08.2022. URL: <https://bit.ly/3ZKbP17>